

ФІЛОСОФІЯ. МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ

УДК 111:16(38)

ЛОГІКО-ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ АРІСТОТЕЛЯ ПРО МАЙБУТНЄ

Неллі Карамішева

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
Філософський факультет, кафедра історії філософії
вул. Університетська, 1, м. Львів 79000, Україна*

Окреслена концепція майбутнього в системі логіко-філософського вчення Аристотеля та визначені її складові: онтологічний і логічний зміст терміна «майбутнє» у його зв'язку з минулим та сучасним у часовому вимірі буття Всесвіту; в контексті взаємодії «час і подія» структурування майбутнього як можливої події та встановлення детермінантів, що зумовлюють її відбуття в час *Ftn*; уособлення висловлювань про майбутнє за логічним значенням істинності, що стало підставою у подальшому розвитку науки логіки для створення багатозначних логічних систем як альтернативних двозначним логічним системам.

Ключові слова: майбутнє, онтологічне, логічне, можлива подія, значення істинності висловлювань про майбутнє, двозначна логіка, багатозначна логіка.

У системі філософського знання, створеного Аристотелем, виокремлюється концепція майбутнього. В цій концепції визначаються такі складові: надання термінові «майбутнє» особливого змісту в контексті часового виміру буття Всесвіту в його зв'язку з минулим та сучасним; визначення детермінантів, що об'єктивно зумовлюють постання майбутнього із минулого; встановлення взаємодії «час і подія», котра визначає майбутнє як можливу подію, що може або відбутися, або не відбутися у час *Ftn*; виокремлення висловлювань про майбутнє за логічним значенням істинності на відміну від висловлювань про минуле та сучасне. В аналізі висловлювань про майбутнє Аристотель розрізняє «онтологічне» й «логічне», що має значення для побудови логічної моделі майбутнього як реалізації певної можливості.

Перші концепції часу, де простежується структурованість часу на минуле, сучасне, майбутнє та його дискретність і циклічність, створили давньогрецькі філософи до Аристотеля. В їхніх концепціях часу майбутнє постає у вигляді дискретної частини часового виміру руху речей, змін, трансформацій. Так, Зенон Елейській в апоріях «Ахілл і черепаха», «Стріла» в парадоксальній формі визначив нерозривність часу та простору, часу та руху. У першій апорії час набуває каузального значення: Ахілл не здожене повільної черепахи, оскільки час – це прискорення руху. Ахіллу треба бігати швидше, аби наздогнати черепаху, але дискретність часу не дає змоги це зробити. У другій апорії структурування часу на минуле, сучасне і майбутнє не дає змоги зафіксувати момент сучасності. Сучасне між минулим та майбутнім постає суперечливим феноменом – воно є і його нема («Стріла знаходиться і не знаходиться в даний момент часу в даній точці простору»). Час збігає від минулого до майбутнього, а сучасне – це міст, що їх з'єднує.

Концептуальне смислоутворення майбутнього Аристотель здійснив на підставі узагальнення набутого давньогрецькими філософами знання про часовий вимір буття Всесвіту у взаємозв'язку з категоріями «буття», «небуття», «простір», «рух», «зміна». Ці категорії в їхньому взаємозв'язку виявляють властивості існування Всесвіту в сталих та змінних формах. Час відкриває суб'єктові, який пізнає світ, плінність буття, мінливість

існування речей, повторюваність чи неповторюваність, зворотність або незворотність того, що відбувається у Всесвіті, циклічність чи нециклічність розвитку.

Арістотель у концепції часу визначив опозицію: «було» (минуле), «є» (сучасне), «буде» (майбутнє) і надав онтологічного та логічного смислу термінові «майбутнє»: 1) онтологічний – це об'єктивне існування Всесвіту в часі у проекції на те, що буде. З цього випливає: майбутнє постає з минулого, але його постання може бути або необхідним, або випадковим; 2) логічний – висловлювання про минуле, сучасне, майбутнє мають різні значення істинності: те, що є або що було, – істинне або хибне; з тим, що буде, – не прийнятне; отже, в міркуваннях про майбутнє воно постає невизначеним [1, т. 2, с. 99].

У логіко-філософській концепції Арістотеля про майбутнє особливе значення має встановлення взаємовідношення онтологічного та логічного у взаємодії “час і подія”, котра визначає майбутнє як можливу подію, що може або відбутися, або не відбутися у час *F_т*. Арістотель узгоджував час із подіями, рухом та змінами, які зумовлюють відбуття подій: «Коли зміни не відбуваються, нам не буде здаватися, що плине час; час не є рухом, але й не існує без нього» [1, т. 3, с. 147]. У зв'язку з цим він доходить висновку: «Час – це кількість руху відносно до попереднього та наступного, і хоча він належить безперервному, сам є безперервним... і коли нічого не відбувається, то й час не збігає» [1, т. 3, с. 150].

Події відбуваються фізично у природному та соціальному світах (онтологія подій), котрі в логічному контексті визначаються як факти. Факт – це об'єктивний зміст висловлювання, що виражає подію (Б. Рассел), відповідно, логічний смисл терміна «подія» – це висловлювання, яке виражає факт (факт відбуття події *A* у світі *S*). Воно є одиничним за логічною характеристикою, що називають випадком чи історією, і як висловлювання набуває логічного значення істинності або хибності. На підставі логіко-семантичного аналізу висловлювань, котрі виражають факти в їхньому взаємозв'язку, встановлюються види подій, реалізаційне значення часу для їхнього відбуття, каузальність подій.

Певна подія *A* як прояв одиничного у Всесвіті (елементарна подія), де усе взаємопов'язане, перебуває у відношенні з іншими подіями, що зумовлює існування причинно-наслідкових зв'язків між ними. Виявлення причини відбуття подій у різних світах задає парадигму осмислення того, як саме відбуваються події: «Все у світі відбувається за необхідністю» (Демокріт, Анаксимандр); «Усе в світі відбувається випадково» (Епікур). На засадах цих парадигм Арістотель задав напрям виявлення причинного способу відбуття подій: «Усе, що відбувається, відбувається за необхідністю або випадково... і якщо дещо відбудеться, то необхідно тільки те, що воно або відбудеться або не відбудеться» [1, т. 2, с. 101 – 102]. Відповідно до заданої парадигми усі події можна розподілити на необхідні й випадкові.

У часовому вимірі усі події поділяються на минулі, сучасні й майбутні. Майбутня подія визначається як можлива. Можливість відбуття майбутньої події як логіко-філософську проблему Арістотель сформулював у праці «Про тлумачення» у такий спосіб: «Дещо завтра або відбудеться, або не відбудеться...» – і навів приклад одиничної події як можливої: «Завтра буде морський бій. Завтра не буде морського бою» [1, т. 2, с. 100]. Отже, можливою є подія *A*, котра проектується на майбутнє. Це означає: дехто *X* логічно припускає, що подія *A* може відбутися у час *F_т*, або не відбутися у час *F_т*. Можливість відбуття події *A* у майбутньому в часовому вимірі Арістотель позначив словом «завтра». Слово «завтра» у контексті міркувань про майбутнє набуває двох смислів: 1) буквально «день після сьогодні»; 2) будь-який невизначений час. Висловлювання філософа про «морський бій, що завтра або відбудеться, або не відбудеться» у працях наступних

покоління логіків і філософів стало «ідеальною моделлю» (замість «морського бою» можна припустити будь-яку іншу подію, скажімо, «кінець світу», «зустріч землян з інопланетянами», «політ на Марс» і под.) для осмислювання проблеми відбуття майбутніх подій у таких аспектах: у майбутньому подія *A* може відбутися з необхідністю або випадково; реалізаційне значення часу; логічне значення істинності висловлювання про майбутню подію. Огляд логіко-філософської літератури з проблеми відбуття майбутніх подій подано в монографії А. Карпенко [3].

Наголосимо на реалізаційному значенні часу для відбуття майбутніх подій, котрий визначає: якщо час прийшов, то подія *A* відбудеться. Час відбуття морського бою визначений Арістотелем словом «завтра». Якщо слово «завтра» розуміти дослівно як «день після сьогодні», то можна сформулювати такі варіанти: 1) завтра прийде і, можливо, морський бій відбудеться; 2) завтра прийде і, можливо, морський бій не відбудеться. Ці варіанти впливають із невизначеності майбутнього, яке постає із минулого. Але якщо не «завтра», то колись, у майбутньому, тобто в інший час, може відбутися «морський бій» або не відбутися. Якщо розуміти слово «завтра» як невизначений час у майбутньому, то ситуація може змінитися, але, відповідно до невизначеності майбутнього, морський бій може відбутися або не відбутися і в інший час у майбутньому. Однак чи означає це, що морський бій ніколи не відбудеться? Або – чи прийде час *F_{tn}*, коли неминуче здійсниться така подія як «морський бій»? Фінський логік і філософ Г. Х. фон Врігт висловлювання «Завтра буде морський бій» як приклад майбутньої одиничної події інтерпретував у контексті напередвизначеності цієї події як логічного аргументу: «Істинність того, що подія буде вже напередвизначена до того, як дещо відбудеться, а насправді в будь-який час заздалегідь, тому що суть наведеного аргументу не змінилася б, якщо «завтра» замінити посиленням на будь-який віддалений час у майбутньому» [2, с. 540]. Отже, якщо час набуде реалізаційного значення, то подія *A* (морській бій) стане фактом реального буття, «фрагментом матерії» (Б. Рассел), або час не набуде реалізаційного значення і подія *A* (морський бій) залишиться лише можливою. Інтерпретуємо час відбуття майбутніх подій: 1) Якщо час *F_{tn}* набуде реалізаційного значення, то подія *A* відбудеться; 2) Якщо час *F_{tn}* не набуде реалізаційного значення, то подія *A* не відбудеться.

Якщо час набуде реалізаційного значення для відбуття події *A*, то у який спосіб вона відбудеться? Арістотель сформулював фундаментальну проблему: «Як постає майбутнє у зв'язку часів, а саме, минулого з майбутнім, – з необхідністю або випадково?» Ця проблема осмислюється в системі категорій «необхідність», «можливість», «випадковість» в їхньому взаємозв'язку. Арістотель здійснив проекцію на майбутнє зазначених категорій і виокремив їхній логічний та онтологічний статус у контексті логіки майбутнього, що постає із минулого. Майбутнє як один із часових вимірів буття Всесвіту впливає із минулого, що означає: воно постане «завтра». Однак чи неминуче буде «завтра»? Майбутнє, тобто «завтра», може і не з'явитися, і це підтверджуватиме розрив «зв'язку часів». Однак тоді, коли постання майбутнього неминуче, то які чинники це зумовлюють? Чому майбутнє постає?

Одним із детермінантів постання майбутнього із минулого є реалізація певної можливості в дійсність, що означає: дещо, котре має місце в дійсності у світі *S* як схована потенція, може реалізуватися у час *F_{tn}*. Така здійснена можливість стає фактом фізичного світу. Арістотель процес перетворення потенційної можливості на дійсність, тобто на факт реального буття, позначив терміном «енергія» (грец. *energeia* – сила, діяльність), а фактичну даність або здійсненість можливості – терміном «ентелехія» (грец. *entelecheia* – активний початок). Відповідно для того, щоб акт ентелехії міг здійснитися, необхідна

енергія, у тому числі для людини – фізична та духовна енергія, розум і воля. Отже, Арістотель скрізь призму категорій «необхідність», «можливість», «випадковість» визначив майбутнє як реалізовану можливість, і ця можливість може реалізуватися з необхідністю або випадково.

У працях Арістотель здійснив логічну характеристику висловлювань, виокремивши їхню істинність або хибність. Відповідно у його логічній концепції майбутнього є ще одна складова – значення істинності висловлювання про майбутнє. На підставі логічного закону виключеного третього Арістотель визначив, що висловлювання про минуле і сучасне мають два значення істинності: 1) істинно; 2) хибно, а до висловлювань про майбутнє таке розуміння не підходить [1, т. 2, с. 100]. Проблема надання істинного значення висловлюванню про майбутнє стала об'єктом подальших логічних досліджень. Так, середньовічний філософ У. Оккам на підставі аналізу цієї проблеми висунув ідею тризначної логіки – логічної системи, в якій висловлюванню про майбутнє можна надати третє значення істинності, крім значень «істина» і «хиба», але не визначив, яким терміном можна виокремити це третє значення.

У ХХ ст. польський логік Я. Лукасевич на підставі аналізу висловлювань про майбутнє ввів третє значення істинності – «невизначено» («нейтрально») і на цій підставі побудував першу систему тризначної логіки. У статті «Про детермінізм» Я. Лукасевич пише: «Що являє собою це третє логічне значення?...Я стверджую, що існують висловлювання, котрі не є ні істинними, ні хибними, а лише невизначеними. Такими є всі висловлювання про майбутні події, котрі в даний час ще не наперед визначені. Ці висловлювання в даний момент ще не істинні, оскільки не мають дійсного еквівалента. Цим висловлюванням онтологічно не відповідають ні буття, ні небуття, а лише можливість. Введення третього значення у логіку означає зміна її підвалини. Тризначна система логіки відрізняється від звичної двозначної логіки в не меншому ступені, ніж системи неевклідової геометрії відрізняються від евклідової геометрії» [4, с. 196].

Система тризначної логіки Я. Лукасевича стала підставою для створення особливих логічних систем, які отримали назву «багатозначна логіка». До сучасних багатозначних логік належать тризначна і чотиризначна логіка Я. Лукасевича, тризначні логіки Л. Брауера – А. Гейтинга, Х. Рейхенбаха, чотиризначна логіка Н. Белнапа, n-значна логіка Е. Поста та ін.

Усі багатозначні логічні системи визначаються як альтернативні двозначній логічній системі. Саме двозначною логічною системою є логіка Аристотеля, котра у подальшому отримала назву традиційної логіки. Відповідно багатозначні логічні системи створюються на таких принципах: 1) обмеження сфери дії закону виключеного третього, на підставі якого створюються двозначні логіки; 2) принцип двозначності не спростовується, а береться як підстава для введення нових істиннісних значень у межах певної логічної системи; 3) введення, крім двох значень істинності («істина», «хиба»), додаткового значення, вираженого словами «невизначено», «можливо істинно», «безглузде(абсурдне)» та ін.

У евристичному контексті можна визначити творчий процес трансформації ідеї Арістотеля, що до висловлювань про майбутнє не підходить двозначна логічна оцінка – «істинно» або «хибно» до створення системи тризначної логіки Я. Лукасевича та створення нових тризначних та чотиризначних логік через введення інших додаткових значень висловлювань, крім значення «невизначено». На сучасному етапі розвитку багатозначної логіки здійснюється пошук нових підстав для побудови кінцево-значних та безмежно-значних логічних систем.

Арістотель уперше виокремив логічний аспект наукового передбачення та прогнозування. Філософ визначив: сутність передбачення означає розуміння не лише того, що було, а й знання того, що буде. Це – ознака мудрості. Фундамент для отримання знання про минуле становить досвід, який дає знання про одиничне. Основою ж для отримання знання про майбутнє є наука, що дає знання про: загальне; початок; причинно-наслідкові зв'язки між предметами і явищами, між подіями; зміни в об'єктивному світі[1, т. 2, с. 99 – 102].

Отже, Арістотель створив першу логіко-філософську концепцію майбутнього, що має велике значення в контексті: формування та розвитку футурології як міждисциплінарної галузі наукових досліджень; загальнотеоретичного та конкретно-наукового прогнозування майбутніх подій; створення логічних систем, що моделюють постання майбутнього.

Список використаної літератури

1. Арістотель. Сочинения: в 4 т./ Арістотель. – М.: Мысль, 1978. – Т. 1 – 3.
2. Вригт Г. Х. фон. Детерминизм и высказывания о будущих событиях / Г.Х.фон Вригт // Логико-философские исследования: избранные труды. – М.:Прогресс, 1986.
3. Карпенко А. Фатализм и случайность будущего: логический анализ / А.Карпенко. – Изд. 2-е, исправ. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008.
4. Лукасевич Я. О детерминизме / Я. Лукасевич // Философия и логика Львовско-Варшавской школы. – М.: РОССПЭН, 1999.

Стаття надійшла до редколегії 10.01.2017

Прийнята до друку 19.02.2017

ARISTOTLE'S LOGIC-PHILOSOPHICAL CONCEPT OF FUTURE

Nelli Karamysheva

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska st., 1, Lviv, 79000, Ukraine*

We outline the concept of future in the logic-philosophical knowledge of Aristotle and determine its composition: ontological and logical meaning of the term «future» in its relation to past and present in the time dimension of the universe. An important place is given to the structuring future as a possible event in the context of interaction «an hour and event». Personificated statements about the future of logical truth value, which was the basis of clear logic of science for the creation of multi-valued logic systems as an alternative ambiguous logical system.

Keywords: future, ontological, logical, possible event, statements truth value of a future, two-valued logic, ambiguous logic.